

Juliusz Sętowski

Maurycy Neufeld (1861–1942). Portret częstochowskiego samorządowca, działacza gospodarczego i społecznego

Maurycy Neufeld był radnym miasta Częstochowy, działaczem gospodarczym i społecznym zaangażowanym przed 1914 rokiem w akcję na rzecz niepodległości Polski. W społeczności żydowskiej Częstochowy Neufeld zaliczał się do grupy Żydów tak zwanych postępowych, u których widoczne były tendencje asymilacyjne. Czołowym przedstawicielem postępowców, do których należało wielu częstochowskich fabrykantów, kupców i inteligentów, był przemysłowiec Henryk Markusfeld.¹

Maurycy Moszek Józef Neufeld urodził się 15 maja (według innego źródła 26 lutego) 1861 roku we wsi Białaczów,² w powiecie opoczyńskim, w guberni radomskiej. Jego ojcem był Zygmunt Salomon (Szlama), kupiec w Białaczowie, później w niedalekim Opocznie, które było miastem powiatowym. Matka Maurycego Neufelda, Franciszka Frymeta z Batawów (1833–1908) pochodziła z zamożnej rodziny osiadłej w Opocznie.³

Neufeld wychowywał się w asymilującej się rodzinie żydowskiej. Trzeba wspomnieć przy tym o istniejących przesłankach wskazujących na związki rodzinne Neufeldów z Opoczna z Danielem Neufeldem, znanym przede wszystkim na terenie Często-

¹ O H. Markusfeldzie szerzej zob. J. Kapsa, *Henryk Markusfeld (ok. 1850 – 1921)* [w:] *Słownik biograficzny ziemi częstochowskiej* (SBZC) t. I, pod red. A.J. Zakrzewskiego, Częstochowa 1998, s. 84 – 87.

² Według ksiąg osobowo-meldunkowych znajdujących się w Archiwum Państwowym w Częstochowie (APCz) Akta m. Częstochowy 27/7, t. II, k. 1159 – 1160, urodził się 15 V 1861 w Opocznie, jednak w Archiwum Państwowym w Kielcach (Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Opocznie 1861 sygn. 21/582/0) nie znaleziono jego aktu urodzenia. Z kolei w akcie zawarcia małżeństwa Maurycego Neufelda i Klary z Sachsów (APCz, Akta gminy wyznania mojżeszowego, Częstochowa. Księga małżeństw 1883, nr aktu 45, k. 47) znajduje się informacja, że Neufeld urodził się w Białaczowie. Niestety akta stanu cywilnego gminy żydowskiej w Białaczowie nie zachowały się. W materiałach archiwalnych w APCz (Akta Magistratu Częstochowy 5573) widnieje też druga data urodzenia Neufelda: 26 II 1861.

³ APCz, Akta m. Częstochowy 27/7, t. II, k. 1159–1160; Urząd Stanu Cywilnego w Częstochowie, Akta zgónów częstochowskiego okręgu bożniczego 1908, nr aktu 53, k. 14. Z rodziny Batawów z Opoczna wywodził się Ludwik (1872–1939) lekarz laryngolog, od 1897 r. związany z Częstochową, gdzie był członkiem zarządu Towarzystwa Lekarskiego Częstochowskiego i Towarzystwa Higienicznego. Pełnił funkcje dyrektora i naczelnego lekarza Szpitala Towarzystwa Dobroczynności dla Żydów. Batawia był krewnym (bratem cioteczynym?) Maurycego Neufelda.

chowy i Warszawy pedagogiem, publicystą, działaczem na rzecz asymilacji i niepodległości Polski.⁴

Maurycy Neufeld ukończył Szkołę Realną w Poznaniu,⁵ a później rozpoczął naukę w Wyższej Szkole Handlowej we Wrocławiu.⁶ W okresie gdy studiował, jego rodzice mieszkali już w Częstochowie, gdzie od 1882 roku prowadzili skład apteczny przy ulicy Maryi Panny (Aleja Najświętszej Marii Panny) 10.⁷ Po ukończeniu studiów handlowych, około 1883 roku przybył do Częstochowy, gdzie przejął od ojca zarządzanie przedsiębiorstwem handlowym. W 1885 roku miał miejsce pożar w składzie aptecznym należącym do rodziny.⁸ Maurycy Neufeld po usunięciu szkód wynikłych z pożaru, próbując w następnych latach przyciągnąć klientelę, rozszerzał asortyment oferowanych towarów. W jego Składzie Aptecznym Hurtowym i Detalicznym, który (w 1913 roku) był największym z trzynastu tego typu firm w mieście, obok „przetworów farmaceutycznych” można było zaopatrzyć się również w „wody mineralne świeżego czerpania”, chemikalia, barwniki, farby, oleje, przybory fotograficzne, dość szeroko rozbudowany był dział perfumeryjny.⁹

Neufeld należał w Częstochowie do bardziej szanowanych (i zamożnych) obywateli. W 1891 roku wraz z kilkoma znanymi miejscowymi kupcami i przemysłowcami wystąpił do Zarządu Miasta o zgodę na wybudowanie sieci telefonicznej. Obok Neufelda w zabiegach tych uczestniczyli: Julian Fuchs, właściciel Hotelu „Angielskiego” („Polonia”) oraz składu win i artykułów kolonialnych, Stanisław Weinberg, przemysłowiec, m.in. właściciel fabryki wyrobów metalowych, Henryk Markusfeld, jeden z największych przemysłowców częstochowskich. Jeszcze tegoż roku Neufeld uczestniczył w podpisaniu umowy z przedstawicielami Okręgu Pocztowo-Telegraficznego, w wyniku której rozpoczęto budowę sieci telefonicznej w Częstochowie.¹⁰

⁴ Daniel Neufeld (1814–1874) urodzony w Praszce, od 1838 prowadził tam szkołę elementarną. W 1840 przeniósł się do Częstochowy, gdzie otworzył szkołę prywatną dla młodzieży żydowskiej z językiem wykładowym polskim. Od 1860 w Warszawie był współredaktorem *Encyklopedii Powszechnej* Samuela Orgelbranda. W 1861–1863 wydawał czasopismo „Jutrzenka”. Według Z. Jakubowskiego (*Częstochowscy Żydzi* [w:] *Żydzi w dziejach Częstochowy*, Częstochowa 1991, s. 13) w końcu 1862 przewodniczył w Częstochowie zebraniu patriotycznemu w sali Hotelu „Angielskiego” („Polonia”). Aresztowano go wtedy i przewieziono do Warszawy, a w listopadzie 1863 zesłano do Czelabińska. O D. Neufeldzie zob. szerzej: M. Fuks, *Daniel Neufeld* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXII, s. 682–683, oraz J. Falowski, *Daniel Neufeld*, SBZC, t. I, s. 101–102.

⁵ W Szkole Realnej (od 1882 Gimnazjum Realne im. Gotthilfa Bergera) w Poznaniu nauka trwała 9 lat. W 1874, czyli wtedy gdy uczył się w niej M. Neufeld, zniesiono język polski jako obowiązkowy. M. i L. Trzeciakowscy, *W dziewiętnastowiecznym Poznaniu. Życie codzienne miasta 1815–1914*, Poznań 1982, s. 312–314; W XIX i XX w. w Poznaniu zamieszkiwało kilkanaście rodzin o nazwisku Neufeld (m.in. Filip Neufeld przybyły z żoną z Częstochowy). Istnieje przypuszczenie, że wśród poznańskich Neufeldów znajdowali się krewni Maurycego. Zob. Archiwum Państwowe w Poznaniu, Kartoteka mieszkańców Poznania 14851.

⁶ APCz. Akta Magistratu Częstochowy (Mag.Cz.) 5503, s. 383; 5573.

⁷ *Przewodnik po Częstochowie i okolicy*, Warszawa 1909, s. XI (reklama). Z wykazu nieruchomości miejskich i podmiejskich miasta Częstochowy dowiadujemy się, że kamienica przy ul. Panny Maryi 10 należała do braci Natana i Berka Reicherów. Zob. *Handlowiec. Kalendarz dla spraw handlu i przemysłu m. Częstochowy i okolic na 1914 r.*

⁸ „Tydzień” (Piotrków) 1885, nr 15, s. 3.

⁹ *Przemysł i handel Królestwa Polskiego 1912*, oprac. i wyd. A.R. Sroka, nr 21425; *Handlowiec. Kalendarz 1914*, s. 198, 203, 268; „Goniec Częstochowski” 1909 (5 VI) nr 153, s. I.

¹⁰ K. Krywiński, *Sieć telefoniczna Jana Beldowskiego w Częstochowie. Szkic monograficzny 1891–1922*, Częstochowa 1985, s. 2 (maszynopis w zbiorach Miejskiej Biblioteki Publicznej w Częstochowie); A. Gąsior, *Historia elektroenergetyki częstochowskiej* [w:] *Zakład Energetyczny Częstochowa S.A. Stulecie elektroenergetyki częstochowskiej*, Częstochowa 1996, s. 64.

Maurycy Neufeld w dwa lata później, czyli w 1893 roku zaangażował się w inicjatywę przemysłową: wraz z Henrykiem Markusfeldem był współzałożycielem, później współwłaścicielem Fabryki Kleju i Żelatyny; zakład ten znajdował się poza ówczesnymi granicami miasta Częstochowy, przy drodze (obecnie ulica Warszawska) do Mstowa.¹¹ Oprócz wspomnianych powyżej działań natury gospodarczej Neufeld inwestował w nieruchomości. Razem z doktorem Ludwikiem Batawiał i F. Silberem, do którego należał Kantor Ekspedycyjny Herby – Częstochowa, był właścicielem w większości niezabudowanych terenów w centralnym punkcie miasta, u zbiegu ulicy Teatralnej 18 (po 1917 roku ul. Kościuszki 1/5) i II Alei.¹²

Rodzina Maurycego Neufelda, należąca do grupy Żydów spolonizowanych, angażowała się w działania na rzecz odzyskania przez Polskę niepodległości. Wyrazem tego był udział wspomnianego wcześniej Daniela Neufelda w wydarzeniach patriotycznych w Częstochowie poprzedzających wybuch powstania 1863 roku.

Z powstaniem styczniowym i rodziną Neufeldów w Częstochowie wiąże się interesująca relacja przekazana przez doktora Mieczysława Michałowicza. W 1957 roku podczas wystąpienia w Częstochowie na akademii z okazji setnej rocznicy urodzin doktora Władysława Biegańskiego Michałowicz wspominał wydarzenie, które miało miejsce po ogłoszeniu przez cara manifestu konstytucyjnego w październiku 1905 roku:

W dzień pięknej złotej jesieni wypełniły się ulice i place Częstochowy ludem robotniczym miasta i okolic. Przy oknie na [Nowym] Rynku (pl. I. Daszyńskiego — J.S.) stała zgrzybiała staruszka Neufeldowa, matka drogisty (...). Przywołała syna i coś mu szepnęła do ucha. Syn podszedł do skrzyni okutej i wydobyl z niej zwitek tkaniny jasnogranatowej złotem wyhaftowanej. Zbiegł na dół i rozwinął przed tłumem. «1863» głosił haft złoty na tle granatowym. *Sztandar Oddziału Żydowskiego z powstania* krzyknęli robotnicy. W błyszczących hełmach, w granatowych mundurach z błyszczącymi guzami, w pasach parczanych, z ostrymi toporami stanęli w szeregu oddział za oddziałem topornicy wszystkich straży pożarnych, fabrycznych.¹³

Wspomniana przez M. Michałowicza manifestacja patriotyczna, w której on sam uczestniczył, zorganizowana została przez Polską Partię Socjalistyczną (PPS); była ona fragmentem wydarzeń określanych później jako rewolucja 1905–1907. W tymże okresie w działalność niepodległościową i społeczną w szeregach PPS zaangażowana była grupa postępowej inteligencji żydowskiej. Obok M. Neufelda członkami Koła Inteligencji PPS byli m.in.: doktor Ludwik Batawia, lekarz laryngolog, inżynier Maurycy Ruff, główny księgo-

¹¹ *Rocznik Częstochowski. Kalendarz na rok 1903 wydany na korzyść Towarzystwa Dobroczynności dla Chrześcijan*, s. 163; Plan miasta Częstochowy guberni piotrkowskiej z 1900 i 1901 roku (w zbiorach APCz).

¹² *Handlowiec. Kalendarz 1914 r. (Wykaz nieruchomości miejskich i podmiejskich m. Częstochowy w alfabetycznym porządku ulic)*.

¹³ *W 100 rocznicę urodzin Władysława Biegańskiego*, „Archiwum historii medycyny”, t. XX, Warszawa 1957, s. 421–422. O udziale Neufelda w opisaney powyżej demonstracji i niesieniu przez niego sztandaru z wyszytymi polskimi orłami wspomina także Rafael Federman. Podaje on również, że za udział w tejże manifestacji Neufeld został ukarany (można się domyślać, że przez władze rosyjskie). Zob. R. Federman, *Z mojego życia* [w:] *Czenstochower Jidn*, pod red. R. Mahlera, New York 1947, s. 386 (tłum. z języka żydowskiego Wiesław Paszkowski).

wy fabryki „Warta”, (w działalność partyjną zaangażowani byli również jego żona i syn Jan), inżynier Aleksander Poznański, dyrektor fabryki „Warta”, bracia Henryk i Feliks Efraim Kwiatkowie, pierwszy był właścicielem składu aptecznego, drugi w owym czasie studiował, obydwoj byli braćmi czołowego działacza PPS Józefa Kwiatka. Z PPS sympatyzował najbardziej chyba znany częstochowski adwokat Jan Glikson, którego córka Maria „Aleksandra” należała do PPS, a w latach 1906–1908 do Organizacji Bojowej (OB) PPS-Frakcji Rewolucyjnej (FR). Z organizacjami bojowymi PPS i OB PPS-FR w Częstochowie współpracowali: Maria Elena Hantower, przełożona progimnazjum polskiego, Jan Zorski „Jerzy”, uczeń gimnazjum, czy wymieniony wcześniej Aleksander Poznański.¹⁴

Neufeld w latach 1904–1906, jak podaje Rafael Federman, dość często przebywał za granicą, a także w granicznym miasteczku Herby Pruskie, które było punktem celnym. Wyjazdy te były związane z prowadzonymi przez niego interesami handlowymi, ale również, a może przede wszystkim, z działalnością konspiracyjną na rzecz PPS. Herby były bowiem w owym okresie jednym z najważniejszych punktów przerzutu z Niemiec do Królestwa Polskiego literatury i broni dla PPS.¹⁵

Mieszkanie Neufelda (przy Alei 10) służyło za miejsce zebrań członków PPS, a w hurtowni aptecznej, której był właścicielem, składowano prasę pepeesowską, kolportowaną następnie na terenie Częstochowy. Miejscowa żandarmeria dzięki informacjom uzyskanym od swoich agentów ustaliła w październiku 1906, że skład apteczny wykorzystywany był również jako magazyn „bibuły” takich partii, jak: Bund, Syjoniści-Socjaliści, a także Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy. Pracownicy składu Neufelda związani byli bowiem ideowo z wymienionymi ugrupowaniami politycznymi.¹⁶ Także sympatie polityczne jego dzieci: córki Wandy i syna Stanisława skierowane były w stronę jednej z tychże partii, mianowicie Bundu.¹⁷ Sam Neufeld oprócz aktywności w szeregach PPS, zaangażowany był (według informacji posiadanych przez żandarmerię częstochowską) w działalność istniejącego na terenie miasta konspiracyjnego Związku Zawodowego Pracowników Aptekarskich. W 1911 roku właśnie za przynależność do tego związku został zatrzymany i na krótko osadzony w areszcie śledczym w Częstochowie.¹⁸ Wcześniej represje rosyjskie dotknęły jego syna — Stanisława, ucznia gimnazjum polskiego Gustawa Kościńskiego: w listopadzie 1910 w mieszkaniu Neufeldów przeprowadzono rewizję, a Stanisław był przesłuchiwany w związku z ujawnieniem jego nazwiska podczas aresztowania w Warszawie członków zarządu Związku Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej.¹⁹

¹⁴ Udział inteligencji częstochowskiej w ruchu PPS autor omawia szerzej w publikacji: *Inteligencja PPS okręgu częstochowskiego 1892–1910*, „Almanach Częstochowy” 1994, Częstochowa 1995, s. 58–71.

¹⁵ R. Federman, *Z mojego życia* [w:] *Czenstochower Jidn*, pod red. R. Mahlera, New York 1947, s. 386 (tłum. W. Paszkowski).

¹⁶ Archiwum Państwowe w Łodzi (APŁ), Piotrkowski Gubernialny Zarząd Żandarmerii 26, k. 684. I Gurski, S. Feinreich, F. Szmulewicz, E. Chrobołowski, *Sijonistisze Socjalistisze Arbeter Partei* [w:] *Czenstochower Jidn*, pod red. R. Mahlera, New York 1947, s. 117 (tłumaczył W. Paszkowski).

¹⁷ J.Sz. Herc, *Der Algemejner Jidysher Arbeter Bund [Powszechny Żydowski Związek Robotników Bund]* [w:] *Czenstochower Jidn*, pod red. R. Mahlera, New York 1947, s. 127 (tłumaczył W. Paszkowski). Według I. Gurskiego, S. Feinreicha, F. Szmulewicza, E. Chrobołowskiego (*Sijonistisze Socjalistisze Arbeter Partei*, s. 116) Maurycy Neufeld (tu Nojfeld) był „mieszkańskim sympatykiem” Syjonistów-Socjalistów.

¹⁸ APŁ, Zarząd Żandarmerii Powiatu Częstochowskiego i Noworadomskiego 121, s. 289.

¹⁹ Archiwum Państwowe Miasta Stołecznego Warszawy (APW), Warszawski Gubernialny Zarząd Żandarmerii (WGZZ) 3448, k. 8.

W gorącym okresie lat 1905–1907 Neufeld obok działalności konspiracyjnej o charakterze niepodległościowym angażował się we wszelkie inicjatywy społeczne. Jedną z nich, która zrodziła się w końcu 1905 roku, był projekt utworzenia w Częstochowie gimnazjum polskiego. W połowie 1906 roku Neufeld znalazł się wśród wielu znanych i szanowanych częstochowian zaproszonych na zebranie organizacyjne, na którym miano powołać do życia tymczasowy komitet szkolny.²⁰ Do sierpnia tegoż roku brał udział w pracach utworzonego już komitetu, a później wraz z jego przedstawicielami uczestniczył w podpisaniu umowy z przyszłym dyrektorem gimnazjum Walerianem Kuropatwińskim. Jako członek komitetu gospodarczo-finansowego przy I Polskim Gimnazjum Filologicznym, Neufeld od września 1906 brał udział w posiedzeniach Rady Pedagogicznej.²¹

Doktor Stanisław Nowak w swoich wspomnieniach o działalności samorządu miasta Częstochowy pisze, że Neufeld „był ogólnie szanowanym przedstawicielem lewicowego odłamu ludności żydowskiej.”²² Można mieć wątpliwości do trafności tego sądu. Owszem, był on związany, wraz z innymi postępowymi czy zasymilowanymi Żydami, z Polską Partią Socjalistyczną, lecz w czasie rewolucji 1905–1907 była to działalność o charakterze niepodległościowym. W okresie późniejszym związany był z ugrupowaniami mieszczaństwa żydowskiego.

W kwietniu 1917 roku w wyborach do Rady Miejskiej w Częstochowie (które odbywały się systemem kurialnym) Neufeld został radnym z kurii drugiej (w której prawo głosu mieli wyborcy posiadający większe przedsiębiorstwa handlowe lub przemysłowe).²³ W Radzie Miejskiej Neufeld pracował w komisji podatkowej (do której powołano go 5 lipca 1917) oraz finansowo-budżetowej.²⁴ Miał doświadczenie w tej materii, bowiem już od 1915 był członkiem komisji finansowej pracującej przy Radzie Miasta.²⁵ Na posiedzeniach Rady wielokrotnie zabierał głos; m.in. w październiku 1917 podczas debaty dotyczącej dofinansowania z kasy miejskiej lecznictwa żydowskiego.²⁶ W dniu 21 listopada 1918 na posiedzeniu Rady Miejskiej przedstawił wniosek o złożeniu przez radnych mandatów i wyśtosowanie petycji do rządu polskiego z prośbą o przyspieszenie wydania nowej ordynacji wyborczej.²⁷ W kilka dni później, 28 listopada, gdy Romuald Jarmułowicz na wniosek Częstochowskiej Rady Robotniczej przedstawił projekt uzupełnienia składu Rady Miejskiej o reprezentantów partii robotniczych, Neufeld w przeciwieństwie do przeważającej

²⁰ Członkami komitetu szkolnego, który postawił sobie za zadanie utworzenie w mieście gimnazjum polskiego, byli znani obywatele Częstochowy należący do różnych, często przeciwstawnych obozów politycznych; w skład komitetu wchodził m.in.: Jan Dreszer, Jan Gryżewski, Władysław Małkowski, Stanisław Surzycki, Jan Glikson, Władysław Wrześniowski, Edward Kohn, Ludwik Batawia, Franciszek Bellon, Gracjan Pisarzewski, Stanisław Nowak, Feliks Oppman, Józef Wehr, Józef Marczewski, Kazimierz Reklewski, Markus Gradstein.

²¹ S. Nowak, *Z moich wspomnień*, cz. II, *Częstochowa (lipiec 1902 – lipiec 1914)*, Częstochowa 1933, s. 92, 101–103; „Dziennik Częstochowski” 1906 (14 VIII) nr 161, s. 3, (26 VIII) nr 172, s. 2, (16 X) nr 224, s. 2.

²² S. Nowak, *Samorząd m. Częstochowy w latach 1916–1931. Z moich wspomnień*, część III, Częstochowa 1994, s. 17.

²³ APCz, Mag. Cz. 4998, k. 2; F. Sobalski, *Materiały do stosunków gospodarczych Częstochowy w latach pierwszej wojny światowej*, „Ziemia Częstochowska” 1990, t. XVII, cz. 2, s. 184.

²⁴ APCz, Mag. Cz. 5718, s. 14, 5011, s. 9.

²⁵ „Goniec Częstochowski” 1915 (11 VII) nr 170, s. 3.

²⁶ „Goniec Częstochowski” 1917 (26 X) nr 246, s. 3. W trakcie tejże debaty z Neufeldem polemizowali radni Stanisław Jastrzębski i Józef Zagórski.

²⁷ „Goniec Częstochowski” 1918 (22 XI) nr 262, s. 3.

liczby radnych, poparł go, proponując by przedstawiciele robotników stanowili jedną trzecią składu Rady.²⁸

W okresie Drugiej Rzeczypospolitej Maurycy Neufeld dwukrotnie wybierany był do Rady Miejskiej w Częstochowie: w 1927 roku z ramienia Zjednoczonego Żydowskiego Komitetu Wyborczego, a w 1934 ze Zjednoczonego Żydowskiego Bloku Gospodarczego.²⁹ Podczas tych dwu kadencji jako radny zasiadał w komisji budżetowo-finansowej, był też członkiem innych komisji: do spraw elektrowni, a także szacunkowej. W pewnych okresach wyznaczano go na przewodniczącego komisji; np. w 1928 roku przewodniczył posiedzeniu połączonych dwu komisji: technicznej i finansowo-gospodarczej, które poświęcone było sprawie asfaltowania ulic Częstochowy.³⁰ Neufeldowi, z racji jego wieku, a przede wszystkim rozważli i szacunku jakim się cieszył, radni żydowscy powierzyli funkcję przewodniczącego koła żydowskiego w Radzie Miejskiej; piastując ją reprezentował radnych żydowskich na wielu różnorodnych uroczystościach na terenie miasta.³¹ W grudniu 1935 na ręce prezydenta miasta (komisarycznego) Jana Mackiewicza złożył mandat radnego, decyzję tę argumentując podeszłym wiekiem i kłopotami zdrowotnymi.³²

Dwukrotnie Neufeld wybierany był również do Rady Powiatowej Kasy Chorych w Częstochowie: w 1924 roku i ponownie w 1928, kiedy to kandydował z grupy pracodawców z listy Stowarzyszenia Przemysłowców i Kupców oraz rzemieślników Żydów. Od października 1929 należał do komisji rewizyjnej Powiatowej Kasy Chorych.³³

Neufeld angażował się w kampanie w okresie wyborów parlamentarnych. I tak w lutym 1928 roku przed wyborami brał udział w zebraniu żydowskich stronnictw politycznych i stowarzyszeń, na którym podjęto decyzję o tworzeniu wspólnej listy mieszczaństwa żydowskiego. Podczas tego zebrania m.in. zaproponowano kandydaturę Abrahama Truskiera³⁴ na senatora z okręgu częstochowsko-radomsko-żelaznowskiego. Neufeld prowadził w Warszawie rozmowy z Truskierem, później współorganizował kampanię wyborczą Żydowskiego Zjednoczonego Bloku Wyborczego.³⁵

²⁸ APCz, Mag. Cz. 4998, k. 612.

²⁹ W 1927 wraz z Neufeldem z listy nr 16 — Zjednoczonego Żydowskiego Komitetu Wyborczego do Rady Miejskiej weszli: Icek Majer Krell, Dawid Filipowicz, Samuel Goldstein, Joachim Weksler, Arnold Bram. W 1934 z ramienia Zjednoczonego Żydowskiego Bloku Gospodarczego obok Neufelda radnymi zostali: Samuel Goldstein, Feliks Szpiro, Arnold Bram, Joachim Weksler. Ryszard Szwed, *Oblicze polityczne samorządu miejskiego w Częstochowie w latach 1918–1939* [w:] *Z dziejów najnowszych Częstochowy*, pod red. R. Szweida i W. Palusa, Częstochowa 1995, s. 42, 45.

³⁰ APCz, Mag. Cz. 5503, s. 316, 5573, 5718, s. 20; „Express Częstochowski” 1928 (3 VII) nr 176, s. 3, 1929 (12 I) nr 10, s. 2.

³¹ „Express Częstochowski” 1928 (6 VIII) nr 179, s. 3, 1929 nr 148, s. 3.

³² W piśmie do prezydenta miasta Częstochowy z 19 XII 1935 Neufeld podawał przyczyny swojego ustąpienia: „Z powodu podeszłego wieku i postępującego stąd nadwątlenia zdrowia nie jestem w możności obowiązków radnego miasta należycie spełniać. Proszę pana prezydenta o wyrażenie zgody na zrzeczenie się z mej strony mandatu Radnego Miasta.” APCz, Mag. Cz. 5573.

³³ „Goniec Częstochowski” 1924 (28 VI) nr 145, s. 3, 1928 (14 XI) nr 289, s. 3, „Express Częstochowski” 1928 (16 XII) nr 289, s. 4, 1929 (10 X) nr 238, s. 2.

³⁴ Abraham Truskier (1871–1941), prezes zarządu Towarzystwa Akcyjnego Odlewni Żelaza „Metalum” oraz Spółki Akcyjnej „Opus” w Warszawie, należał do zarządów kilku banków. Był członkiem zarządu Towarzystwa Szerzenia Oświaty wśród Żydów oraz założycielem szkółek żydowskich „Talmud Thora”. Radny m. Warszawy, a w 1922–1927 senator z województwa wołyńskiego z listy Bloku Mniejszości Narodowych, wchodził w skład Koła Żydowskiego. *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. naukowa J.M. Majchrowski przy współpracy G. Mazura i K. Stepana, Warszawa 1994, s. 556.

³⁵ „Express Częstochowski” 1928 (1 I) nr 26, s. 3. W 1928 w wyborach do parlamentu RP z okręgu Częstochowa-Radomsko na czele listy Zjednoczonego Bloku Wyborczego Żydowskiego znajdowali się Jerzy Rozen-

Począwszy od 1906 roku Neufeld był członkiem zarządu oddziału częstochowskiego Stowarzyszenia Kupców Polskich (SKP); w Stowarzyszeniu przez jakiś czas pełnił funkcję skarbnika, należał też do komisji arbitrażowej.

W 1907 roku wraz z właścicielami przedsiębiorstw: Stanisławem Bernardem Helmanem, Stanisławem Szczawińskim, Janem Grossmanem, Markusem Henigiem, był delegatem SKP na zebranie, na którym miano prowadzić rozmowy w sprawie unormowania godzin pracy i odpoczynku zatrudnionych.³⁶ We wrześniu 1913 roku był współzałożycielem Stowarzyszenia Kupców i Fabrykantów (od połowy lat dwudziestych Stowarzyszenie Kupców i Przemysłowców) w Częstochowie; przez szereg lat (aż do 1939 roku) był wybierany do zarządu, w którym pełnił funkcję wiceprezesa.³⁷ Od drugiej połowy 1928 roku Neufeld należał do Izby Przemysłowo-Handlowej w Sosnowcu; Izba ta swoim zasięgiem obejmowała teren województwa kieleckiego. Wraz z częstochowianami: Jerzym Cholewickim, który był radnym miejskim i właścicielem sklepu tekstylnego, Franciszkiem Dionizym Wilkoszewskim, drukarzem i wydawcą, Neufeld wchodził w skład sekcji handlowej Izby; w maju 1929 roku wybrano go wiceprezesem tejże sekcji handlowej.³⁸ Podczas odbywającego się 2 lutego 1931 w Sosnowcu Zjazdu Regionalnego Przemysłu i Handlu, zorganizowanego przez tamtejszą Izbę Przemysłowo-Handlową, wygłosił referat *Rozwój gospodarczy Częstochowy w ostatnim pięćdziesięcioleciu*.³⁹ Należy wspomnieć, że w tym czasie Neufeld był również członkiem zarządu Stowarzyszenia Drogistów Województwa Kieleckiego.⁴⁰

Od 1902 roku należał do Rady Towarzystwa Kredytowego Miejskiego, a w latach późniejszych do Rady Nadzorczej II Częstochowskiego Towarzystwa Pożyczkowo-Oszczędnościowego.⁴¹

Pomimo obciążeń spowodowanych pracą zawodową, samorządową, działalnością w stowarzyszeniach gospodarczych i innych, Neufeld poświęcał też sporo czasu na działalność społeczną, dobroczynną, a także kulturalno-oświatową. W 1889 roku był współzałożycielem Towarzystwa Dobroczynności dla Żydów (TDdŻ); później wielokrotnie wybierano go do zarządu tegoż stowarzyszenia. Wraz z Natanem Gerichterem, Izydorem Geislerem i J. Rubinsteinem kierował wydziałem pielęgnowania ubogich chorych TDdŻ. Wspierał też finansowo wydział kolonii letnich TDdŻ.⁴² Jako członek Towarzystwa Szerzenia Wiedzy (od 1906 roku) wspomagał finansowo bibliotekę i czytelnię im. Elizy Orzeszkowej działającą przy tymże Stowarzyszeniu.⁴³

blat z Krakowa i Herszel Gotlieb z Warszawy. Kampanią wyborczą kierował Samuel Goldstein. Robert Szwed, *Częstochowa w wyborach parlamentarnych w 1928 roku* [w:] *Wielkie i małe problemy Częstochowy w Polsce odrodzonej 1918–1939*, pod red. R. Szweida i W. Palusa, Częstochowa 1996.

³⁶ „Goniec Częstochowski” 1907 (22 II) nr 52, s. 2, 1910 (28 II) nr 58, s. 2, (II III) nr 68, s. 2, 1912 (26 II) nr 56, s. 2.

³⁷ F. Sobalski, *Związki zawodowe, stowarzyszenia i organizacje społeczne w Częstochowie i dawnym powiecie częstochowskim w 1921 roku (materiały źródłowe)*, „Rocznik Muzeum Okręgowego w Częstochowie. Historia” 1989, z. 2, s. 135. Rocznik polskiego przemysłu i handlu 1936 nr 26, 1938 nr 29; „Goniec Częstochowski” 1919 (14 X) nr 227, s. 3.

³⁸ „Express Częstochowski” 1928 (28 X) nr 249, s. 5, 1929 (30 IV) nr 99, s. 2.

³⁹ „Express Częstochowski” 1929 (29 V) nr 121, s. 3; „Goniec Częstochowski” 1931 (27 I) nr 21, s. 3.

⁴⁰ „Express Częstochowski” 1929 (5 XII) nr 280, s. 3.

⁴¹ *Rocznik Częstochowski. Kalendarz na rok 1903 wydany na korzyść Towarzystwa Dobroczynności dla Chrześcijan*, s. 102; „Gazeta Częstochowska” 1909 nr 136, s. 10, nr 142, s. 10.

⁴² APCz, Starostwo Powiatowe Częstochowskie 795; *Pamiętna Książka petrokovskiej guberni na 1900 god*, s. 130, ...na 1904 god, s. 293–294; Rocznik Częstochowski. Kalendarz 1903, s. 91, „Dziennik Częstochowski” 1906 (21 VI) nr 107, s. 2; „Goniec Częstochowski” 1908 (27 VI) nr 175, s. 2.

⁴³ *Księga protokołów zebrań Towarzystwa Szerzenia Wiedzy w Częstochowie 1906–1921*, s. 1 (w posiadaniu K. Dziuby w Częstochowie); „Goniec Częstochowski” 1907 (3 V) nr 118, s. 3.

Od 1907 roku Neufeld był członkiem Towarzystwa Muzyczno-Literackiego „Lira”; w 1909 należał do zarządu tegoż Towarzystwa.⁴⁴

W czasie wojny światowej, poczynwszy od 1915 roku, działał w Komitecie Żydowskim „Doraźna Pomoc”, a od listopada tegoż roku także w Komitecie Głównym „Doraźnej Pomocy” w Częstochowie.⁴⁵ W tym czasie był współzałożycielem „Popularnej Piekarni”, która miała służyć najszerzej rzeszy ludności miasta.⁴⁶ W niepodległej już Polsce podobny cel, czyli przede wszystkim walkę z głodem, stawiał sobie powstały w październiku 1920 Tymczasowy Komitet Obywatelski; w jego zarządzie obok Maurycego Neufelda zasiadali: Ignacy Tomczyk, dr Józef Marczewski, inż. Bronisław Hłasko, Leon Bałabanow, Józef Nowiński.⁴⁷ W okresie kryzysu panującego w latach trzydziestych XX wieku Neufeld angażował się w działalność komitetów mających nieść wsparcie bezrobotnym: w 1935 roku był wiceprzewodniczącym sekcji kupiectwa i rzemiosła Obywatelskiego Komitetu Pomocy Zimowej dla Bezrobotnych, w 1937 roku należał do podobnego komitetu.⁴⁸ Należy wspomnieć, że od drugiej połowy lat dwudziestych kilkakrotnie współorganizował akcję prozdrowotną „Tydzień Przeciwgruźliczy”.⁴⁹ Jak wiele znanych osób ze społeczności żydowskiej w Częstochowie, Neufeld przez wiele lat był członkiem rzeczywistym Straży Ogniowej Ochotniczej.⁵⁰

W latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku Neufeld mieszkał w kamienicy przy II Alei 33 i nadal prowadził skład apteczny znajdujący się przy I Alei 10.⁵¹

Oprócz prowadzenia hurtowni aptecznej, Neufeld od marca 1930 był członkiem zarządu firmy Garbarnia „Kule” w Częstochowie.⁵² Wcześniej, bo w 1929 roku zaangażował się w przedsięwzięcie, które można nazwać finansowo-kulturalnym: na części w większości niezabudowanej działki przy ulicy Kościuszki 1/5 wraz ze współwłaścicielami tego terenu dr L. Batawiał i F. Silberem wznosił budynek kina. „Express Częstochowski” chwalił inicjatywę budowy kina, które „wzbogaciło stan kulturalny i architektoniczny miasta.”⁵³

⁴⁴ „Gazeta Częstochowska” 1909 (13 VI) nr 161, s. 2, (19 XII) nr 136, s. 9.

⁴⁵ „Goniec Częstochowski” 1915 (7 VI) nr 166, s. 2.

⁴⁶ F. Szmulewicz, *Popularna Piekarnia* [w:] *CzenstochowerJidn*, pod red. R. Mahlera, New York 1947, s. 109 (tłum. W. Paszkowski).

⁴⁷ J. Walczak, *Stowarzyszenia społeczne w Częstochowie w okresie Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, [w:] *Życie codzienne w Częstochowie w XIX i XX wieku*, pod red. R. Szweida i W. Palusa, Częstochowa 1999, s. 89.

⁴⁸ „Goniec Częstochowski” 1935 (14 X) nr 239, s. 4, 1937 (7 X) nr 230, s. 3.

⁴⁹ „Goniec Częstochowski” 1927 (8 V) nr 104, s. 4.

⁵⁰ 60 Sprawozdania Straży Ogniowej Ochotniczej w Częstochowie za 1931 rok [Częstochowa], s. 28; „Goniec Częstochowski” 1910 (20 IX) nr 81, 1913 (30 VI) nr 176, s. 2.

⁵¹ W latach trzydziestych firma Neufelda nosiła różne nazwy: w 1932 — Handel hurtowy i detaliczny artykułami farmaceutyczno-chemicznymi, w 1935 — Hurtownia apteczna i chemiczna, w 1939 po prostu Skład apteczny hurtowy. Zob. APCz, Mag. Cz. 5573; Rocznik polskiego przemysłu i handlu 1932, nr 6711; *Spis abonentów sieci telefonicznych Dyrekcji Okręgu Poczty i Telegrafów w Krakowie na 1939 rok*, s. 33, 51.

⁵² „Express Częstochowski” 1930 (17 III) nr 64, s. 6. Obok Neufelda w skład zarządu Garbarni „Kule” (z siedzibą II Aleja 18) wchodzili Zygmunt Szydłowski (wcześniej nazywał się Zysa Majer), Icek Szwarzenberg.

⁵³ W dniu I VI 1929 M. Neufeld, L. Batawiał i F. Silber podpisali umowę dzierżawczą z właścicielami spółki kinematograficznej mającej zarządzać kinem: Maurycem Częstochowskim, właścicielem kinoteatru „Nowego”, Stefanem Kaczmarem, Janem Otremskim. Kino budowane według projektu architekta Jerzego Gelbarda zostało ukończone we wrześniu 1929 i należało ówczesnie do największych w Polsce (1200 miejsc). Nosiło różne nazwy: „Casino”, w latach 1931–1935 „Grand-Kino”, później „Luna”, a po 1945 „Wolność”. „Express Częstochowski” 1929 nr 124, s. 5, nr 213, s. 2, nr 283, s. 5; T. Piersiak, *Na początku był teatr świetlny*, „Gazeta w Częstochowie” 1999 (3 XI) nr 257, s. 4–5.

W 1938 roku w okresie srożących się w Niemczech prześladowań Żydów Neufeld wraz z rabinem dr. Joachimem Hirschbergiem (przewodniczącym) i Cwi Szpaltenem stanął na czele komitetu mającego pomagać Żydom, którzy przedostawali się z Niemiec na teren Polski.⁵⁴

Po wybuchu wojny w 1939 roku i zajęciu przez Niemców Częstochowy 3 września, Neufeld nadal prowadził hurtownię apteczną. W drugiej połowie 1940 roku Niemcy odebrali mu przedsiębiorstwo, które mimo iż funkcjonowało nadal pod szyldem Maurycy Neufeld Hurtownia Apteczna Apothekengrosshandlung, kierowane było przez ustanowionego przez Niemców zarządcę komisarycznego (Treuhändera).⁵⁵

W październiku 1939 roku Neufeld wszedł do Rady Starszych (Judenratu), która liczyła dwudziestu czterech członków. Do początków przyszłego roku był członkiem prezydium Rady, w skład którego wchodził: Lejb Kopiński (prezes), Lejb Bromberg (wiceprezes), Nathan Dawid Berliner (kasjer), Jechiel Gerichter.⁵⁶

W początkach kwietnia 1941 Neufeld, jak większość osób pochodzenia żydowskiego, zmuszony został do zamieszkania w utworzonym przez Niemców getcie; przeniósł się wówczas z córką Wandą z kamienicy przy II Alei 33 do mieszkania przy I Alei 6, które znajdowało się w obrębie częstochowskiego getta.⁵⁷ Tam zmarł dnia 13 września 1942 roku.⁵⁸

Żoną Maurycego Neufelda była Klara Sachs, córka Sandela i Racheli z domu Landau (31 marca 1862 – 13 października 1919), która należała do zarządu sekcji opieki nad ubogimi położnicami Towarzystwa Dobroczynności dla Żydów w Częstochowie.⁵⁹ W małżeństwie z nią Neufeld miał czworo dzieci, trzy córki i syna.

Najstarszą córką była Wanda urodzona 4 października 1885 w Częstochowie, zamężna (od 1907 roku) za Kopelem Mitelmanem,⁶⁰ a później za muzykiem (z pochodzenia Czechem) Kazimierzem Kopeckim.⁶¹ Studiowała grę na fortepianie, m.in. u Harry'ego Neuhausa, ukończyła konserwatorium muzyczne w Petersburgu. Brała udział w konkursach pianistycznych. W latach dwudziestych i trzydziestych występowała w kraju (m.in. w listopadzie 1930 wraz z orkiestrą symfoniczną Filharmonii Warszawskiej) oraz za granicą. Wielokrotnie koncertowała (najczęściej na cele dobroczynne) w Częstochowie, gdzie mieszkała i udzielała lekcji. Organizowała też koncerty (tzw. popisy) swoich uczniów. W latach 1932–1938 nauczwała w Wyższej Szkole Muzycznej im. F. Chopina w Warszawie.

⁵⁴ *Komitet Pomocy Żydom Wygnanym z Niemiec* [w:] *Czenstochower Jidn*, pod red. R. Mahlera, New York 1947, s. 113–114 (tłum. W. Paszkowski). Częstochowa położona blisko granicy z Niemcami była jednym z pierwszych miast, gdzie powstał komitet pomagający Żydom przybywającym z Niemiec.

⁵⁵ Urzędowa książka telefoniczna dla Generalnego Gubernatorstwa wydana przez Niemiecką Pocztcę Wschoda w maju 1941 (według stanu z dnia 1 marca 1941), s. 327.

⁵⁶ *L. Brener. Widersztand un umkum in czenstochower geto*, Warszawa [1952?], s. 11–13, 15–16 (tłum. W. Paszkowski).

⁵⁷ Archiwum Urzędu Stanu Cywilnego w Częstochowie, Akta gminy mojszeszowej 1945 zgony, nr akt 79.

⁵⁸ Archiwum USC w Częstochowie, Akta gminy mojszeszowej 1945 zgony, nr akt 79. Zgon zgłosiła Jadwiga Alicja Neufeldowa z Częstochowy.

⁵⁹ APCh, Akta m. Częstochowy 27/7, t. II, k. 1159–1160; „Goniec Częstochowski” 1919 (14 X) nr 227, s. 3; *Handlowiec. Kalendarz 1913*, s. 204, 1914, s. 291.

⁶⁰ Archiwum USC w Częstochowie, Akta gminy mojszeszowej 1907 małżeństwa, nr akt 92, k. 46; „Goniec Częstochowski” 1908 (20 VI) nr 168, s. 2.

⁶¹ Kazimierz Kopecki był wiolonczelistą i dyrygentem, występował jako kameralista, dyrygował orkiestrą złożoną z muzyków częstochowskich, koncertował m.in. ze skrzypkiem Jerzym Bursikiem i żoną Wandą. Informacje Wandy Małko z Częstochowy.

Od października 1938 ponownie zamieszkała w Częstochowie (przy ul. Kilińskiego 35), gdzie udzielała lekcji gry na fortepianie.⁶² Wywieziona z getta częstochowskiego we wrześniu lub październiku 1942 do Trebłinki, została tam zgładzona.⁶³

Drugą córką Neufelda była Natalia Anastazja, która urodziła się 1 listopada 1888 w Częstochowie, ukończyła studia medyczne w 1912 roku i jako lekarka specjalizująca się w chorobach dziecięcych i wewnętrznych od tegoż roku pracowała w Szpitalu Żydowskim w Częstochowie. Prowadziła także prywatną praktykę lekarską (jej gabinet znajdował się w I Alei 10). W 1919 roku otworzyła (w II Alei 33) pracownię analityczną. Zmarła 2 stycznia 1920 roku w Częstochowie po zakażeniu się tyfusem od pacjenta.⁶⁴

Najmłodszą córką była Antonina (urodzona 31 marca 1891 w Częstochowie),⁶⁵ o której oprócz daty urodzenia nie posiadamy bliższych informacji.

Jedynym synem Neufelda był Stanisław, urodzony 31 lipca 1894 w Częstochowie. Uczęszczał do gimnazjum rządowego, a od września 1906 do I Polskiego Gimnazjum Filologicznego Waleriana Kuropatwińskiego (od 1907 roku Gustawa Kościńskiego). Około 1908 roku był członkiem organizacji młodzieżowej Bundu. W roku 1910 był przesłuchiwany przez żandarmerię w związku z informacjami o jego przynależności do Związku Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej. W 1912 roku otrzymał maturę (z odznaczeniem).⁶⁶ Ukończył studia prawnicze, ożenił się i jako adwokat pracował w Warszawie, utrzymywał jednak kontakt z Częstochową. Do 1939 roku mieszkał w Warszawie, początkowo przy ulicy Widok 9, a później Żurawiej 4a.⁶⁷

Życie i działalność Maurycego Neufelda przypadały na różne okresy historyczne: były to czasy zaborów, lata pierwszej wojny światowej, Drugiej Rzeczypospolitej, drugiej wojny światowej. Jego niepospolita, różnorodna aktywność: niepodległościowa, gospodarcza, samorządowa, społeczna, trwająca od połowy lat osiemdziesiątych XIX wieku do początku lat czterdziestych XX w., pozwala na wyrażenie sądu, że Neufeld należał do najciekawszych i najwybitniejszych postaci społeczności miasta Częstochowy.

⁶² APCz, Akta m. Częstochowy 27/7, t. II, s. 1159–1160, Urząd Stanu Cywilnego w Częstochowie 1946 zgony. 1236/1947; L. Jelonek, *Z dziejów życia muzycznego w Częstochowie*, Częstochowa 1995, s. 47–48; „Express Częstochowski” 1930 nr 50, s. 4; „Goniec Częstochowski” 1938 (14 X) nr 236, s. 3; „Ziemia Częstochowska” 1967, t. VI/VII (W. Tyras), s. 152.

⁶³ Leon Jelonek (*Z dziejów życia muzycznego*, s. 47–48) przytacza wersję Zbigniewa Drzewieckiego, pedagoga i pianisty, dotyczącą losów Wandy Kopeckiej. Według Drzewieckiego (którego Kopecka rzekomo miała uratować z obozu w Koniecpolu, gdzie przebywał po upadku powstania warszawskiego) przeżyła ona wojnę i później pracowała w Brukseli pod kierunkiem pianisty Roberta Masa. L. Jelonek w dalszej części pracy powołując się na inne niewymienione źródła podaje, że Kopecka zginęła w Treblince. W Archiwum USC w Częstochowie (Akta zgonów 1946, sygnatura 1236/1947) istnieje zapis informujący, że 17 I 1947 Sąd Grodzki w Częstochowie na wniosek Bogusława Zygmunta Kopeckiego uznał Wandę Kopecką za zmarłą i ustalił datę jej śmierci na 9 V 1946.

⁶⁴ APCz, Akta m. Częstochowy 27/7, t. II s. 1159–1160; „Goniec Częstochowski” 1919 (17 V) nr 103, s. 2. 1920 (3 I) nr 2, s. 2; *Handlowiec. Kalendarz 1913*, s. 269; „Kurier Częstochowski” 1919 (29 V) nr 73, s. 3; „Nad Wartą” 1989 nr 8, s. 8.

⁶⁵ APCz, Akta m. Częstochowy 27/7, t. II, k. 1159–1160.

⁶⁶ APCz, Akta Gimnazjum G. Kościńskiego 19; Akta m. Częstochowy 27/7, t. II, s. 1159–1160; APW, WGŻŻ 3448, k. 8.

⁶⁷ *Spis abonentów warszawskiej sieci telefonów Polskiej Akcyjnej Spółki Telefonicznej i Rządowej Warszawskiej Sieci Okręgowej rok 1938/1939*, s. 234; J.Sz. Herc, *Der Allgemeiner Jidyszer Arbeter Bund*, s. 127; „Ostatnie Wiadomości Częstochowskie” 1934 (19 VI), nr 168, s. 6.